

НАДЕЖДА ПЕТРОВИЋ НА СТРАНИЦАМА СРПСКЕ ШТАМПЕ

Милена Жикић,
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

У годинама јубилеја Првог светског рата у српској штампи писало се о уметничком раду сликарке Надежде Петровић, као и о њеном учешћу у три рата, од 1912. до 1915. године. Вест о њеној смрти забележена је у „Политици” и „Српским новинама”, а сећања на њене хумане подвиге објављена су неколико деценија касније, у листу „Време”. Осим штампе, у раду су коришћени и извори првога рата, који се налазе у Војном архиву у Београду, Архиву Србије у Београду, Историјском архиву Београда и Архиву Југославије у Београду.

Кључне речи: *сликарка, Коло српских сестара, болничарка, балкански ратови, Први светски рат, писма, заоставштина*

„Надежда Петровић је симпатично ретка, јединствена појава у нашем друштву. Сви смо је знали, или бар свако је за њу чуо. Знала је не само цела Србија, позната је и Југословенству, код уметничко књижевних, национално-политичких кругова у Загребу, Љубљани, Софији. Знају је и многи пријатељи Југословенства међу Чесима, Русима, Французима”.
(„Политика”, 1915, стр. 1)

Увод

Надежда Петровић рођена је у Чачку 11. октобра 1873. године. Била је најстарије дете¹ Димитрија Мите Петровића (1852–1911) наставника цртања у Чачанској гимназији и Милеве Зорић, наставнице књижевности и историје у истој школи, али и васпитаница Светозара Милетића. Савременици су говорили: „Југословени у Београду, емигранти и поборници, и Срби с југа потражили би прво кућу њеног оца Мите Петровића као неки југословенски дом. Ако је требало коме што помоћи, била је у тој кући Надежда, 'Југословенска Нада', како је међу колегама духовито прозвана, која ће се, често и са много труда и претрпљених непријатности, заузети за потребите у пријатељској помоћи, и старати се да им прокрчи пут, и учинити да се добро осећају у српском Пијемонту. Та је кућа била омиљена свима поборницима југословенског покрета” („Политика”, 1915, стр. 1).

¹ Поред Надежде, Милева и Димитрије су имали још осморо деце: Милица (1876–1964), Владимир (1880–1915), Зора (1882–1949), Јела (1883–1943), Љубица (1885), Анђа (1891–1914), Драга (1895–1915), Растко (1898–1949).

„У таквој породици где се деветоро Петровићеве деце такмичило надареношћу, од песништва и музике, до историје и сликарства – изразит таленат најстарије кћери Надежде био је подржан и праћен са поносом и поверењем” (Амброзић, 1978, стр. 13, 15).

Када је завршила Вишу женску школу, посветила се учењу сликарства код Ђорђа Крстића². Педагошки позив прихватила је у Вишој женској школи, док је у Минхену, где борави од 1898. до 1903. године, упознала будуће сараднике. Поред педагошког ангажмана Петровићева ће отворити и „летњи курс за сликање.”³ Одлична идеја покренула је београдске листове да објаве: „Надежда Петровић, сликар, отвара летњу уметничку школу за Господу, Даме, ученике и ученице средњих школа. Изучавање цртања и сликања и природних видова пејзажа и фигура у слободном зраку – plein air – радиће се по Београду, у околини Београда и у згради уметнице. Коректуре ће се држати два пута недељно. Остала ће се обавештења добити у Ратарској улици 32. Надежда Петровић академски сликар.” (Амброзић, 1978, стр. 383).

Испуњена својим позивом и остварена на том пољу запоставила је породично поље. „Није се удавала само због тога, да је не спречи туђа воља у њеној дивној делатности. Њен скромни дом у Београду био је стециште одушевљене и културне омладине. Већ та жртва, да не поклони своје срце само једном човеку, одавала је њену огромну љубав према родној грудни, која је баш у то време била у тешкој ситуацији” („Време”, 1940, стр. 10).

Стваралаштво и критика

Појава Надежде Петровић изазвала је узбуну и револт у културном свету, јер је истрајно тежила слободном изразу у сликарству. Усавршавала се у Риму, Фиренци, Венецији, као и Паризу, и била пионир модерног сликарства. Штавише, била је у сукобу са временом у којем је живела. Била је корак испред својих колега, а у кораку са будућношћу. Њен ангажман био је више него потребан у покретању колонија и ликовних изложби. Разумела је европску уметност и тежила да се она формира у Србији и Београду. Управо ће европска модерна уметност, коју је Надежда почетком 20. века увела у српско сликарство, бити камен спотицања између Петровићеве и домаћих аутора, у прихватању западног правца. Изложена критици „ни једног тренутка није се двоумила да подлегне у борби, која се огорчено водила против ње првих дана њеног стварања. Суверено је прелазила преко свега и настављала истим путем којим је пошла и где је нашла себе. /.../ Смело је стала пред критичаре и са осмехом и крупним плавим очима читала прву критику своје изложбе /.../: 'Кад смо видели оно што је госпођица под именом сликарских радова, изложила, нисмо се могли начудити толикој њеној храбрости. Стајали смо запрепашћени пред изло-

² Ђорђе Крстић је био српски сликар реалиста. Рођен је 19. априла 1851. године у Старој Кањижи. Образовање је стицао у Сремским Карловцима и Београду. Ликовну академију завршио је у Минхену где настаје његов сликарски опус, који се наставља у Србији од 1883. године. „Пејзаж са Косова поља”, „Студеница” и „Жича” само су неке од слика које су обележиле његов рад у Србији. Преминуо је 30. октобра 1907. године у Београду.

³ Архив Србије (у даљем тексту: АС), Министарство просвете, 1912, Протокол бр. 5514 од 19. 03. 1912.

женим платнима и у чуду смо се питали: зар после дугог кретања, међу радovima старих и нових мајстора госпођица није могла да нађе ништа бољих узора себи и својој одушевљеној младости но 'импресионистичне' радове, то болесно и труло схватање болесних и трулих мозгова? Зар после свакодневног посматрања божанствене игре светлости, којем посматрању и репродуковању као вештини госпођица посвећује свој живот – она нађе да данашњи уметници, у пуном јеку свога декадентства а и декадентског појма о лепоме у опште, боље осећају лепоту и поезију светлости но ико други пре њих? Као коментар за ту идеју ми молимо госпођицу, ако већ до сада није, да прочита нешто о делима и животу једног Леонарда да Винчија, Микеланђела и Тицијана, па потом да погледа мало боље око себе и загледа у душе својих модерних учитеља". („Време", 1940, стр. 10).

Грубе критике су временом почеле да дају конструктивне ефекте. Захваљујући њима, Петровићева је учила како да прихвати савете и смернице уметничке елите, а да не буде повређена или разочарана. Заправо, оне су челичиле њену вољу и дух.⁴ „Кад би и сама била у дилеми: да ли ипак немају право они старији и искуснији, који имају цео живот и његова искуства иза себе, онда би се сећала речи свога старог професора и остала би чврста као гранит" („Време", 1940, стр. 10). Очигледно је да њен таленат, истински, снажан и оригиналан, није био намењен тадашњим уметницима, већ надлазећем времену које нажалост није дочекала.

Хуманост и уметност: изазови и искушења

Омиљено место рада Петровићевој био је Топчидерски парк. На том месту могла је да преноси прелепе сенке и светлости топчидерског парка на своја платна. У таквој атмосфери 1903. године била је у друштву Делфе Иванић⁵ која јој је причала о великим патњама српског становништва у Турској после неуспелог устанка код Крушева. „Ја опет била сам пуна утисака онога што сам из Скопља донела у коме је те целе године било врло много хапшења, затварања у Беаз Кули у Солуну, одакле се маса света није више никад жива ни повратила. Пуна ових утисака, почела сам говорити покојној Надежди Петровић сликарки, мојој пријатељици, да би требало нешто учинити за тај сјајни свет који толико страда."⁶

Надежда је живела за духовно уједињење Југословена и била један од његових најватренијих поборника. „Удружени Југословени створиће за себе своје сталне изложбе, на којима ће конкурисати само Југословени, створиће своју школу и своју засебну историју уметности, која ће у општу историју уметности ући као целина онако, као

⁴ О уметничкој авангарди којој је делом и мишљу припадала Надежда, погледати: Јулка Маринковић, *Надежда Петровић*, у: Књижевни магазин, год. 5, бр. 52 /2005, стр. 53.

⁵ Делфа Иванић, оснивач Кола српских сестара, рођена је 6. марта 1881. године у Подгорици. Цео свој живот посветила је хуманитарном раду. Била је удата за српског дипломату Ивана Иванића. Преминула је 12. августа 1972. године у Београду. Оставивши запис о свом пореклу и раду, сачувала је свој живот од заборава. Њена сећања, *Мемоари Делфе Иванић*, чувају се у рукопису, у Архиву Србије под сигнатуром: Vаgа-3494. Приредила их је и објавила Јасмина Милановић, *Успомене / Делфа Иванић*, Београд : Институт за савремену историју, 2012.

⁶ АС, V-3494, *Мемоари Делфе Иванић* у рукопису, стр. 86-87.

италијанске са својим разним школама, немачка, француска итд.” (Миљковић, 1998, стр. 135). Борила се свом душом и снагом, да се оствари та замисао, а ситуација на југу била је повод за остварење животних жеља. Подстакнута тешком причом о српском живљу, као и жељом да помогне српском становништву у неослобођеним крајевима на југу земље, три дана након сусрета, Надежда је Делфу и њеног супруга Ивана Иванића⁷, секретара конзуларног одсека у Министарству иностраних дела, позвала у родитељску кућу, на састанак. „И по подне, у хладњаку пред кућом у Ратарској улици бр. 32, поред почивше Надежде, њенога оца и мајке, скупиле су се г-ђа Милица Мишковићка, Јулка Јањићка, Марија Јелачића Павловића, Делфа Иванића, г-це Косара Цветковићева и Јелена Лазарићева, као и г. Иван Иванић.”⁸

Управо ће се на једном од тих састанака родити идеја о формирању друштвено хуманитарне организације за помоћ угроженим становницима неослобођених крајева Србије. Друштво је настало из потребе да се српском народу на угроженом простору укаже помоћ. (Симијановић, 2009, стр. 211-223). „Најважније и најпоузданије њено дело као добре Српкиње, то је Коло Српских Сестара. Готово се и заборавило да га је основала и створила Надежда Петровић. Тога ће се сетити можда само они многобројни, мушки и женски, учесници првога јавнога скупа за оснивање Кола, који су крцато напунили Коларчеву дворану и одушевили се Надеждином говором, ма да су многи дошли на збор скептички расположени” („Политика”, 1915, стр. 1). На Збору, који је одржан 15. августа, за председницу је изабрана Савка Суботић,⁹ док је Милица Добри преузела улогу потпредседнице, а улогу секретара делиле су две госпођице: Надежда Петровић и Јелена Лазаревић. За израду пројекта правила Кола српских сестара били су задужени Бранислав Нушић, секретар у Конзуларном одељењу Министарства спољних послова, и Иван Иванић.¹⁰

Крајем 1903. године Милица Добри и Надежда Петровић одлазе у збегове планина Јужне Србије да разделе прикупљени новац и ствари гладном и голом српском становништву из попаљених села. Пола деценије касније, када је анексија Босне и Херцеговине усталасала Србију, Надежда Петровић учествује у протестима, сазива зборове за бојкот аустријске робе и држи говоре. Иако се свим силама трудила да не запостави свој сликарски позив, морала је своје академске планове да одложи. Рат је био на помолу, а Надежда у Паризу пред новим уметничким побудама. Било је то фреско сликарство. Можда би њено интересовање за ову грану

⁷ Иван Иванић рођен је 1867. године у Бечеју, Аустроугарска. Школовао се у Новом Саду, Врбасу и Карловцима. Права је студирао у Будимпешти. Био је посвећен националном животу Срба у Угарској. Као српски конзул радио је у Будимпешти, Приштини, Солуну, Битољу и Скопљу. Српски дипломата био је и новинар, културни и национални радник, али и уредник часописа „Вардар”. Србима у Османском Царству посветио је лист „Голуб”, који је у Истанбулу објављен 1905. године. Преминуо је 1935. године у Београду.

⁸ Историјски архив Београда (у даљем тексту: ИАБ) Ф.1119-К.48 3.2.1.4.

⁹ Савка Суботић је рођена 1834. године у Новом Саду. Била је ћерка, најимућнијег новосадског трговца и представника градског већа Јована Полита. Презиме Суботић добила је удајом за правника Јована Суботића. Њихов брак био је крунисан рођењем шесторо деце (Дејан, Жарко, Вида, Верица, Бранислав и Озрен), у Новом Саду, али и смрћу двоје (Вида и Жарко). Извесно време Суботићи су живели у Загребу, када је Јован изабран за судију највишег суда за Хрватску и Славонију. После смрти свога супруга (1886) Савка је живела у Земуну и Новом Саду, али и често путовала у Беч, код своје сестре Десанке Бајић. Преминула је 1918. године.

¹⁰ ИАБ, Ф. 1119 - К. 48 3.2.1.4.

уметности временом постало израженије да ситуација у Србији није водила ка рату. „Само нажалост догађаји, који су наскоро наступили, потпуно ометају њене недовршене покушаје. Остале су само скице и изванредне композиције” („Време”, 1940, стр. 10). По повратку из Француске Надежди су остале три ратне године унапред испланиране, али не и остварене.

Ратне године

Објавом Првог балканског рата, Надежда је заједно са Касијом Милетић отишла на бојиште, у рат за ослобођење. „Кад је грунуо први топ, 1912 године, Надежда напушта свој уметнички дом, заборавља своје студије, своје уметничке идеале и међу првим женама пријављује се за службу отаџбини. Било их је са њом још мало, које су свесно пошле тегобама и скоро сигурној смрти у сусрет.” („Време”, 1940, стр. 10). „Она са војском прелази од Јавора кроз Санџак и долази у Призрен (*Српски лекари и српске добровољне болничарке у ратовима с Турцима и Бугарима 1912. и 1913. г.*, 1919, стр. [79], 83-84, 95-96) где негује болеснике и рањенике све док није отпочео рат на Брегалници. Тада јури тамо и на Ретким Буквама пада и сама болесна од колере, али њен снажни организам савлађује ову готово за све смртоносну болест.”¹¹

Лист *Политика* забележиће њену посвећеност српском народу и војнику, њену жртву и понос. Описаће дух патриотизма и југословенства у који је веровала и којем је стремилa више од једне деценије. „Врхунац искрености свога родољубља доказала је Надежда Петровић у све три године нашега ратовања. Чим је први рат отпочет, отишла је као добровољна болничарка на само бојиште. И како је отишла није се враћала, пуну годину дана, док није и сама оболела (заражена трбушним тифусом), а и рат је био свршен. Она се излагала свим ратним невољама и опасностима, као и сваки војник. Била је на Косову, у Скопљу, у Ђаковици, у Љуми, на Брегалници, на Рајчанском Риду, свуда са војском са својом болницом или завојиштем. Превијала је ране и Бугарима и Арнаутима и Турцима. Рањеници и болесници је благосиљају, лекари је хвале, чак јој се и диве. У Призрену је, она једина милосрдна сестра, неговала 80 тифусних болесника. Није зазирала ни од колерне епидемије, ни од дизантеричне” („Политика”, 1915, стр. 1). „Она је са својом болницом пратила храбре наше ратнике у њеним победничким походима у турском и бугарском рату, борећи се с највећим тегобама и невољама таквога живота док није и сама пала и у болесничку постељу, тешко прележавши озбиљни трбушни тифус са запаљењем плућа” („Српске новине”, 1915, стр. 2).

Импесије из ратних дана забележиће Надежда, а лист „Време” објавити: „Тешка мора личног притиска и тмурног роптања била је развијена, сетило се живље кретање, из неког тешког сна бејаше народ разбуђен. У праскозорје дана народ је зачуо тешке и болне јауке, који су нам допирали са Југа, преко Копаоника и Јавора. Ове две велике планинске греде нису могле угушити јауке и уздахе призивања у помоћ, нити сакрити са небеског плаветнила густе облаке дима, који се развијао са згриштва попаљених села и вароши, из Санџака, Горњег и Доњег поречја, Смиљева и Крушева, нису могли сакрити халакање у дивљу дреку обесних низама и Арнауца при ра-

¹¹ ИАБ - Ф.1119-К.48 3.2.1.4.

бљењу српских жена и девојака и њиховом срамоћењу, а нити сакрити обест бугарских комита који су отимали наше најлепше културне споменике. Манастире и школе. Чак ни планинске греде нису биле у стању да сакрију својом равнодушношћу страшну трагичну ноћ, која је претила целом српском народу” („Време”, 1940, стр. 10).

Удаљена од породице и пријатеља она никада не заборавља своје најближе. О томе сведоче војничке карте које шаље породици и на којима испишује утиске са фронта. Једно такво писмо написаће у Рашкој и посветити сестрама (Шуица, 1991, стр. 117-118).

„Драге моје сестре,

Навала рањеника била је тако велика, да се нисам могла јављати. У понедељак после подне стигла сам у Рашку, те само што одложих одело, чекале су ме моје дужности. Кроз нашу болницу прешло је преко две стотине рањеника са војног поља. Уши ми оглушише од јаука лако и тешко рањених. Јуче пре подне смо сахранили пешадијског капетана Раду Никетића и једног резервног поручника. Да би се надисали ваздуха, а истовремено одужили се њиховим делима, ишли смо до гробља да их сахранимо.

На Ђурђевићевим Стубовима наша се војска јуначки борила. Генерал Живковић¹² је по причању самих рањеника био у првим редовима. Кажу, да када су заузели другу позицију утврђења пред Ђурђевићевим Стубовима, испред генерала пало је турско топовско ђуле, али није експлодирало. Генерал је остао хладан. Од суботе су се борили пред утврђењима. У недељу су заузели другу позицију, а јуче у три сата заузели су наши Ђурђевиће Стубове, а после тога предали су се команданти Новог Пазара и наши су јутрос ушли у Нови Пазар. Живели смо до јуче у топовском пуцаљу. Озго са брега према Рашкој, наспрам Новог Пазара паљба се чује, а рањеници пристижу у транспортима.

Ја ћу можда сутра или прекосутра са пољском болницом према Новом Пазару. Чекамо наређење и сви смо нестрпљиви да кренемо што пре. Рад је напоран, срећом смо ноћас мирно спавали, а од јутрос нам стиже транспорт од шездесет рањеника, које до два сата превијасмо, а сада их шаљемо за Краљево. Око мене галаме доктори и болничари, а ја журим са писањем, јер ће нам доћи ускоро нови транспорт.

Даље вам не могу писати, јер већ чујем како долазе транспорти, драге сестре, и срце ме вуче, да им што пре помогнем...” („Време”, 1940, стр. 10).

Први балкански рат завршен је потписивањем мировног споразума 30. маја 1913. године, али убрзо је уследио још један балкански рат. Надежда није стигла да скине одело болничарке, а већ месец дана касније започео је нови рат – Српско-бугарски (Амброзић, 1978, стр. 385).

Ратни период, колико год био болан и напоран, био је испуњен и стваралаштвом. Надежда није била само добровољна болничарка у рату, већ и сликар и публициста. Бележила је ратне моменте из славне српске историје, спајала рат и сликарство како би оставила у наслеђе будућим генерацијама ликовни запис кретања српске војске у току 1912–1913. године. Почасно звање ратног сликара добиће већ у Првом балканском рату (Шуица, 1991, стр. 117-118). Петровићева је 8. јуна 1913. године Врховној команди упути-

¹² Михаило Живковић рођен је 29. августа 1856. године у Београду. Био је српски министар војни и генерал. Његову војну каријеру обележили су српско-турски ратови у 19. веку, Српско-бугарски рат (1885), балкански ратови, као и Први светски рат. У Првом балканском рату постављен је за команданта Ибарске оперативне војске и са њом дејствовао у правцу Новог Пазара и Рашке. Године 1913. био је командант трупа на Албанском фронту. Био је учесник и у Првом светском рату. Пензионисан је 1918. године, а 28. априла 1930. преминуо је у родном граду.

ла телеграм са захтевом да јој се дозволи уметничко сликање старог Кумановског бојишта. Сутрадан ће уследити одговор: „Надежди Петровићевој дозволите снимање старога бојишта са условом да се један такав примерак уступи главном е фјенералштабу, пошто се уради уметничко сликање. По заповести начелника штаба, фјенерал Мишић”¹³

„Идући за војском прибирала је огромно градиво за свој доцнији рад. Посматрала је, бележила, снимала, скицирала. Иза ње остаје маса скица и студија са бојишта, хиљаду фотографија вишестручне вредности и обиље бележака и записа. Своје белешке из балканских ратова већ је почела била сређивати, а припремала је и изложбу својих ратних слика и скица.” („Политика”, 1915, стр. 2)

Њене слике приказују места процвата српске средњовековне државе и културе, али и места њихове пропасти. Ратни период остао је упамћен у њеним сликама „Грачаница”, „Дечани”, „Везиров Мост”, „Призрен”, као и портретима: „Жарко Рувидић”¹⁴ (шеф санитета), „Официр”, „Тобџија”, који представљају посебну целину у сликарском опусу Надежде Петровић. Ратну збирку чине фотографије малог формата, насталих из прагматичних разлога (Јанковић, 2003, стр. 108-111).

Управо ће уметничко стваралаштво из предратног, као и ратног периода, бити откупљено у послератном периоду. Породица Петровић обратиће се дописом држави и понудити откуп слика: „Колекција броји 50 њених најбољих слика које су излагане и за живота и по смрти у Паризу, поред данас највећих живећих уметника: Пикаса, Матиса, Лорансена и т. д. у Лондону, Прагу на Југословенским изложбама (Миљковић, 1998, стр. 132); у овој колекцији налази се велики број слика са самих ратишта, њена чувена „Ратна збирка”.¹⁵

После два балканска рата, Италија је била Надеждина мирна лука, али не задуго, јер је почео Први светски рат. Иако је била на Апенинском полуострву, то је није спречило да одмах крене на своје ратно – Балканско полуострво. „Објава рата затекла ју је у Италији, али она се је одмах вратила у Србију, и већ је у августу била на превијалишту на Ади Циганлији. Понуђено јој је, из Врховне Команде, да ради неких конференција иде у Италију, или, ако хоће у једну београдску болницу, а пре тога, неко време, док се намењена јој болница инсталира, у Ваљево. Пок. г-ђа Луковић”¹⁶ предлагала јој у Нишу, да ради у болници једне стране мисије, ради репрезентације и корисних услуга. Надежда више воли у Ваљево, и ако тада страховито заражено тифусом” („Политика”, 1915, стр. 1).

¹³ ВА – П-2, К. 24. Ф. 8. Д. 31/1

¹⁴ Српски црвени крст је, после балканских ратова, спровео анкету међу српским лекарима. На питање која је милосрдна српска сестра у нези рањеника и ратних болесника била најзаслужнија у ратовима 1912. и 1913. године, Жарко Рувидић је одговорио: „Г-ца Надежда Петровић, акад. сликар, која је једина радила у Призрену на заразном одељењу, у Љуми и Дукађину и на превијалишту Црногорске бригаде.” Видети: *Српски лекари и српске добровољне болничарке у ратовима с Турцима и Бугарима 1912. и 1913. г.* / за штампу спремио Војислав М. Суботић / Београд: Штампарија „Св. Сава”, 1919, стр. 96

¹⁵ Архив Југославије (даље: АЈ) Фонд. 66, фасцикла бр. 379.

¹⁶ Љубица Луковић је рођена 1858. године. Била је ћерка професора филологије из Панчева Јефтимија Аврамовића. Вишу женску школу завршила је у Београду. Широј јавности је позната као преводилац француских и немачких прича, приповедака и расправа о равноправности жена. Била је чланица „Женског друштва” у Београду, потпредседница друштва „Одбора госпођа кнегиња Љубица” и управна чланица од 1903. године, а касније и председница „Кола српских сестара”. Госпођа Аврамовић постаје 1877. године, удајом за официра Стевана Луковића, фјенерала српске војске. Била је хуманитарна радница у балканским ратовима. Преминула је 1914. године обилазећи болнице и негујући рањеника од пегавог тифуса.

Неговала је све рањенике подједнако, не правећи никакве разлике, била је на услузи свима. Војнике је бодрила, а рањенике тешила, а њу није имао ко да негује и чува. За време крвавих борби на Дрини и под Цером, као и при мучном одступању ка Руднику, била је у пратњи српских војника и рањеника. У Ваљевоу је усред легла пегавог тифуса¹⁷ била и болничарка и лекар: „Ја сам им (болесницима) сад, пише она недавно, и лекар и нудиља. Преписујем лекове, дајем их, трчим од ране зоре од једног до другог. Цео дан носим једну тепсију пуну лекова... Али је страшно и ужасно бити међу онима, које треба помоћи и немоћи то... Колико сам се раније ... од ове опаке болести, заборавила сам на њу, од како сам међу њима. Сама се чувам, али Бог ме може сачувати и нико више; уздам се још у своју звезду, која ме до сада ни у најтежим моментима није преварила ни напустила, па можда неће ни сада” („Српске новине”, 1915, стр. 2). Међутим, „нико ту не остаје поштеђен и једна за другом жртва пада и 4. априла, после неколико дана боловања, дохваћена страшном болешћу умире Надежда Петровић (Марковић, 1997, стр. 130; Петковић, 1992, стр. 619) коју сахрањују на војничком гробљу, заједно са онима за које се жртвовала.”¹⁸

„И до последњег тренутка, кад је већ сигурна била да се луч њеног живог гаси, још увек је била ведра и спремана да положи свој живот за друге. Никад није живела за себе и никад ни једног тренутка није зажалила, што је пошла тим трновитим путем...” („Време”, 1940, стр. 10).

За ревносну службу добровољне болничарке на бојном пољу краљ Србије Петар I, на предлог војног министра, одликовао је, указом ФІАН^о 9828 од 31. новембра 1913. године, сребрном медаљом за ревносну службу добровољне болничарке на бојном пољу („Службени војни лист”, 1913, стр. 529-530). Лист „Политика” доноси вести о одликовању Орденом светог Саве IV степена за постигнуте резултате у уметности, као и о сребрној медаљи за ревносну службу милосрдне сестре од Црне Горе („Политика”, 1915, стр. 1).

Одлазак уметнице и хуманитарне раднице

Смрт Надежде Петровић обележила је странице српске штампе следећим записима:

„Ево једне јуначне и храбре девојке, јединствене Српкиње, ретке жене. Боље рећи, нема је више, нестало је и ње у овој бујици смрти. Пренеражена том страшном поплавом, која нам из дана у дан односи силне жртве, отима миле и драгоцене животе, чијим пленом и свако од нас може свакога часа постати, а заузети величајношћу судбоносних догађаја, ми, Надежду, као ни друге наше осетне губитке, нисмо довољно ожалили ни оплакали. Нема се ни времена, ни места, ни моћи на исцрпне посмртнице. Али оне ће после доћи. Кад се преброје они који данашњицу

¹⁷ Детаљније о пегавом тифусу у Ваљевоу видети: Влад. Станојевић, *Одломци из мог ратног дневника*, у: Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета* = (L'histoire du service de santé de l'armée Serbe); *Наше ратно санитетско искуство* = (Нотре ехпериенце ду сервице де сантэ пендант ла гуерре) / [прво дело] написао Владимир Станојевић ; [друго дело] прикупио, средио за штампу и издао Влад. Станојевић. - [поново штампано и допуњено изд.] / приредили [написали поговор, сачинили прилоге и одабрали фотографије] Мирослав Јовановић, Мирослав Периш, Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1992., стр. 617-619.

¹⁸ ИАБ - Ф.1119-К.48 3.2.1.4.

преживе и на којима оставе завет да драгоценим жртвама одавде први дуг признања и захвалности, они Надежду неће заборавити.” („Политика”, 1915, стр. 1)

Српске новине, у броју 82., објавише: „У недељу је после кратког боловања умрла Надежда Петровићева, наставница Више Женске Школе, која је као добровољна болничарка радила у Првој Резервној болници у Ваљеву. Покојница је са великим пожртвовањем обављала болничарску дужност за време сва три рата на бојном пољу, у пољским болницама и дивизијским завојштима. У бугарском рату прележала је трбушни тифус у Скопљу. Као академска сликарка узела је живог учешћа у југословенском покрету и у приређивању југословенских изложба и конгреса у Београду, Софији и Загребу. Ова је била одушевљена Српкиња и једна од оснивачица Кола Српских Сестара. – Слава јој!” („Српске новине”, 1915, стр. 1)

Поводом Надеждине смрти *Српске новине* огласише се и у 84. броју: „Покојна Надежда Петровићева доиста је дивно одужила свој дуг народу и отаџбини, заслужила највећу захвалност нашу, стекла право на вечан помен међу нама и дала доиста пример за угледање.” („Српске новине”, 1915, стр. 2)

Академска сликарка сахрањена је са свим војним почастима на брду Видрак, у Ваљеву, а две деценије касније (3. јуна 1935) њени посмртни остаци пренети су из Ваљева у Београд (Марковић, 1997, стр. 136)

Заоставштина

У међуратном периоду, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Министарство Просвете је, на основу одлуке Министарског Савета од 25. јула 1919. године (П.Бр.11955/18), одлучило, 18. августа 1919. године, да се откупе дела уметничке заоставштине академске сликарке Надежде Петровић по понуди наследника покојне уметнице. Авансна исплата извршена је из државног буџета за годину 1919/20, у износу од 3.000 динара Зори М. Петровић, Надеждиној сестри.¹⁹

Осим тога, извршен је још један откуп слика Надежде Петровић, на молбу породице Мите Петровића, а по указаној потреби да се у Народном музеју нађу дела значајних националних уметника. Породица Петровић огласише се предлогом: „Ручковођени смо и жељом од стране саме управе Народного музеја, да ова њена колекција уђе у музеј где би једна соба носила њено име 'соба Надежде Петровић.' /.../ Ми, њена најближа родбина брат и сестре, осећамо да нудећи нашој љубљеној отаџбини овај последњи дар покојне Надежде, одужујемо велики дуг према оном што је дала за свој род – њен скромни гроб, међу хиљаде ратника са Суворора, Маља, Цера на ратничком гробљу у Ваљеву, биће задовољен. Колекција се може прегледати и одабрати у стану директора Друге женске гимназије – зета покојнице г. Милорада Луковића.” Комисија је извршила одабир слика, у кући госпође Љубице Петровић – Луковић,²⁰ сестре Надежде Петровић, 15. марта 1935. године, а мини-

¹⁹ АЈ- Фонд 66, фас. 379

²⁰ Љубица Петровић Луковић (1885–1979) у талентованој породици Петровић одабрала је музички пут. Студирала је виолину на конзерваторијуму у Минхену и Прагу, али се усавршавала у Паризу. Осим музицирања, била је посвећена и педагошком раду у Гимназији у Скопљу, као и у Трећој београдској гимназији, као учитељица вештина. Њен живот обележило је и сликање. Њен сликарски опус настаје када одлази у пензију, а своје радове поклонила је Онколошком институту у Београду.

стар просвете Стеван Ћирић донео је одлуку да се откупи 12 слика²¹ за потребе Музеја кнеза Павла, за које је издвојено 70.000 динара, 4. јула 1935. године.²²

Вредна дела Надежде Петровић биће позајмљивана приликом приређивања изложби у павиљону Цвијете Зузорић, од 1. до 4. јула 1935. године (поводом преноса и сахране посмртних остатака Надежде Петровић) и од 13. до 23. фебруара 1938. године.²³

Закључак

Снажна и вредна дивљења, више од уметнице и хуманитарне раднице 20. века, била је и остала Надежда Петровић. Поседовала је ведрину, хумор, интелигенцију, топли темперамент и срчаност. Живела је за Југословенство, залагала се за јединство и тежила уједињењу. Истрајна и енергична радила је на зближавању народа, учествовала на уметничким састанцима у Загребу, Софији, на новинарским конгресима у Београду, Загребу, Љубљани, али и на стварању прве југословенске сликарске изложбе у Београду. Заиста, Надежда је несобично радила за Србе и српску уметност и последњи атом своје снаге дала је својој држави и њеном ратнику. У наслеђе српским генерацијама оставила је своје сликарске критике, које спадају у ред најбољих које смо имали. И након десет деценија од одласка њени подвизи служе као пример, али често и као изазов будућим генерацијама. „Све што нам је оставила у наслеђе потврђује да су и њена уметност и њен живот били пут части и славе... Њено стваралаштво је, сасвим сигурно, почело да ниче у Београду, да се развија у Минхену, да буја и најлепше плодове даје у Србији, Француској и опет у Србији, када је у зениту нагло прекинуто” (Миљковић, 1998, стр. 140).

Упамћена је по речима: „Нека је Србија велика и слободна, па макар ја и не живела” („Политика”, 1915, стр. 1).

Цитирани извори и литература

Извори

- [1] Историјски архив Београда, Породични фонд Главинић (1119)
- [2] Војни архив у Београду, Војска Кнежевине/Краљевине Србије, 1847-1920. године, пописник бр. 2 – Ратна архива Првог и Другог балканског рата 1912-1913. године.
- [3] Архив Србије – Београд, *Мемоари Делфе Иванић* у рукопису (Varia-3494) Министарство просвете, 1912, Протокол бр. 5514 од 19. 03. 1912.
- [4] Архив Југославије у Београду, Министарство просвете Краљевине Југославије 1918-1941 (66)

²¹ Глава сестрина /уље/; Вишњица /темпера/; Брезе /темпера/; Шума /темпера/; Богородичина црква у Паризу /уље/; Везиров мост /уље/; Пастир /уље/; Читање /уље/; Жена са сунцобраном /уље/; Призрен /уље/; Планински предео /уље/; Булоњска шума /темпера/.

²² АЈ- Фонд 66, фас. 379

²³ АЈ- Фонд 66, фас. 379

Објављени извори

- [1] *Службени војни лист*, Год. 33, Београд, 7. новембра 1913. године, бр. 23, стр. [529-530]
[2] *Успомене / Делфа Иванић*, приредила Јасмина Милановић, Београд : Институт за савремену историју, 2012.

Штампа

- [1] *Надежда Петровић*, „Српске новине”, бр. 82, 25. март 1915., стр. 1
[2] *Надежда Петровићева: академска сликарка, добровољна болничарка / резервне болнице у Ваљево*, „Српске новине”, бр. 84, 27. март 1915., стр. 2.
[3] *Надежда Петровић*, „Политика”, бр. 4004, 19. април 1915., стр. 1-2.
[4] *Светли примери жена у нашој прошлости – Надежда Петровић*, „Време”, бр. 6447, 2. јануар 1940., стр. 10.

Литература

- [1] Амброзић К. (1978). *Надежда Петровић (1873-1915)*, Београд : Српска књижевна задруга : Југославија публик, 1978.
[2] Јанковић О. (2003). *Надежда Петровић између уметности и политике*, Београд : Сигнатуре.
[3] Маринковић Ј. (2005). *Надежда Петровић*, у: Књижевни магазин, Год. 5, бр. 52, стр. 53.
[4] Марковић Ж. (1997). *Знамените жене Србије. [1]*, Деспотовац : Народна библиотека "Ресавска школа" ; Београд : Службени гласник, стр. 127-136.
[5] Миљковић Љ. (1998). *Надежда Петровић (1873-1915) пут части и славе /у:/* Српска вила, Год. IV, бр. 9, стр. 131-140.
[6] Петковић. Д. С. (1992). *Моја хигијенска искуства у нашим ратовима*, у: Владимир Станојевић, *Историја српског војног санитета = (L'histoire du service de santé de l'armée Serbe) ; Наше ратно санитетско искуство = (Нотре ехпéриeнцe дu сeрвицe дe сaнтé пeндaнт лa гуeррe) /* [прво дело] написао Владимир Станојевић ; [друго дело] прикупио, средило за штампу и издао Влад. Станојевић. - [поново штампано и допуњено изд.] / приредили [написали поговор, сачинили прилоге и одабрали фотографије] Мирослав Јовановић, Мирослав Периш, Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1992, стр. 601-622.
[7] Симијановић Ј. (2009). *Неки примери хуманитарне делатности друштва „Коло српских сестра” у току Првог балканског рата*, у: Баштина, св. 26, стр. 211-223.
[8] *Српски лекари и српске добровољне болничарке у ратовима с Турцима и Бугарима 1912. и 1913. г.* (1919), / за штампу спремио Војислав М. Суботић /, Београд : Штампарија „Св. Сава”, 1919.
[9] Шуица Н. (1991). *Сликарски у Првом балканском рату 1912, епоха*, у: Први балкански рат / уредник Владимир Стојанчевић /, Београд : Српска академија наука и уметности (Научни скупови ; књ. 60. Одељење историјских наука ; књ. 19, стр. 111-119.